

SHAXSLARDAGI INTELLEKTNING SHAKLLANISHI

Yunusova Mahliyo Erkinjon qizi

Mo'ydinova Shahnoza Rahimovna

Oltiariq tumani 21-maktab amaliyotchi psixologlari

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada shaxslardagi intellekt tushunchasi, uning psixologik mohiyati hamda inson faoliyatidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, intellektning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar va uning turlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: intellekt, shaxs, tafakkur, bilish jarayonlari, psixologiya, xotira, diqqat, qobiliyat, rivojlanish

KIRISH

Intellekt insonning fikrlash, muammolarni hal qilish, bilimlarni o'zlashtirish va yangi vaziyatlarga moslashish qobiliyatini ifodalovchi muhim psixologik xususiyatdir. Shaxsning intellektual darajasi uning hayotdagi faoliyati, muloqoti va qaror qabul qilish jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi.

Psixologiyada intellekt insonning bilish faoliyati bilan bog'liq bo'lib, tafakkur, diqqat, xotira va tasavvur kabi psixik jarayonlarni o'z ichiga oladi. Rivojlangan intellekt shaxsning atrof-muhitni chuqur anglashiga yordam beradi.

Har bir shaxsning intellektual imkoniyatlari o'ziga xosdir. Ayrim insonlarda mantiqiy fikrlash kuchli bo'lsa, boshqalarida ijodiy yoki emotsional intellekt yuqori rivojlangan bo'lishi mumkin. Intellektning shakllanishiga biologik va ijtimoiy omillar ta'sir qiladi. Genetik xususiyatlar bilan birga oila muhiti, ta'lim va tarbiya ham muhim rol o'ynaydi. Bolalik va o'smirlik davrida intellekt faol rivojlanadi. Kitob o'qish, mustaqil fikrlash, muloqot va ta'lim jarayoni shaxsning intellektual salohiyatini oshiradi.

Shuningdek, emotsional holat ham intellektga ta'sir ko'rsatadi. Stress va ruhiy zo'riqish fikrlash samaradorligini pasaytirishi mumkin, ijobiy motivatsiya esa intellektual rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Zamonaviy texnologiyalar va axborot muhiti intellekt rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq ulardan me'yorida va maqsadli foydalanish zarur. Intellekt inson shaxsining muhim psixologik xususiyati bo'lib, uning rivojlanishi ta'lim, tarbiya va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqdir. Psixologik jihatdan intellektning shakllanishi tug'ma imkoniyatlar hamda tashqi muhit ta'siri asosida rivojlanadi. Insonning genetik xususiyatlari muhim omil bo'lsa-da, ta'lim, tarbiya va ijtimoiy muhit intellekt rivojida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Bolalik davridan boshlab bilish jarayonlari — diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur asta-sekin rivojlanadi. Aynan shu jarayonlar intellektning shakllanishiga asos yaratadi.

Maktab davrida ta'lim faoliyati bolaning mantiqiy fikrlashi, tahlil qilish va muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantiradi. Kitob o'qish, mustaqil izlanish va ijodiy faoliyat intellektual rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, emotsional barqarorlik va motivatsiya ham intellekt rivojlanishida muhim omillardandir. O'ziga ishonch va qiziqish yuqori bo'lgan shaxs bilimlarni tezroq o'zlashtiradi. Ijtimoiy muhit ham shaxsiy intellekt shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Oila, maktab va tengdoshlar bilan muloqot insonning dunyoqarashi va tafakkurini boyitadi. Zamonaviy texnologiyalar va axborot manbalari intellekt rivojlanishiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq ulardan to'g'ri foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Shaxsiy intellektning shakllanishi murakkab va uzluksiz psixologik jarayon bo'lib, uning rivojlanishida biologik omillar bilan birga ta'lim, tarbiya va ijtimoiy muhit muhim rol o'ynaydi. Intellekt inson psixikasining eng muhim va murakkab tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, atrof-muhitdagi hodisalarni anglash, bilimlarni egallash, muammolarni hal etish, qaror qabul qilish va hayotiy tajribalardan samarali foydalanish imkonini beradi. Bu tushuncha qadimdan falsafa, psixologiya va pedagogika sohalarida chuqur o'rganib kelinmoqda. Intellektni faqat bilim va aql darajasi bilan emas, balki insonning moslashuvchanligi, ijtimoiy muomala madaniyati, muammolarga kreativ yondasha olish salohiyati bilan ham baholash lozim. Shu bois, intellekt — inson shaxsiyatining markaziy komponenti, uning muvaffaqiyatga erishishidagi asosiy vositadir. Shuningdek, psixologiyada intellektning bir necha turlari mavjudligi ta'kidlanadi. Jumladan, mantiqiy intellekt, emotsional intellekt, ijtimoiy intellekt va ijodiy intellekt shaxs faoliyatida muhim o'rin tutadi. Har bir insonda ushbu intellekt turlari turli darajada rivojlangan bo'ladi.

Emotsional intellekt insonning o'z hissiyotlarini anglash va boshqarish qobiliyatini bildiradi. Bunday shaxslar boshqalar bilan samarali muloqot qila oladi va nizoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga moyil bo'ladi.

Ijtimoiy intellekt esa insonning jamiyatga moslashuvi, boshqalarni tushunishi va jamoada samarali faoliyat olib borishida muhim ahamiyatga ega. Bu ayniqsa pedagoglar, psixologlar va rahbarlar faoliyatida muhim hisoblanadi. Intellekt rivojlanishida mutolaa madaniyati ham katta rol o'ynaydi. Kitob o'qish insonning dunyoqarashi, lug'at boyligi va tafakkurini kengaytiradi. Shuningdek, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, mantiqiy masalalar yechish va ijodiy mashg'ulotlar bilan shug'ullanish intellektual faoliyatni rivojlantiradi. Sog'lom turmush tarzi ham intellekt rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Yetarli uyqu, to'g'ri ovqatlanish va jismoniy faollik miya

faoliyatining samarali ishlashiga yordam beradi. Intellect insonning hayotiy muvaffaqiyati va shaxsiy rivojlanishida muhim omil bo'lib, uni rivojlantirish uzluksiz jarayon hisoblanadi.

Ilmiy manbalarda intellect turlicha talqin qilinadi. Umumiy ta'rifga ko'ra, intellect bu — shaxsning idrok, tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur kabi kognitiv jarayonlari asosida murakkab axborotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va yangi bilimlar yaratish qobiliyatidir. Boshqacha aytganda, intellect — bu insonning bilimlar asosida harakat qilish, mantiqiy fikrlash, o'rganilganlarni yangi vaziyatlarga tatbiq etish layoqatidir. Klassik psixologiyada bu tushuncha ko'proq aqliy salohiyat, ya'ni IQ bilan bog'lab talqin etilgan. Biroq zamonaviy psixologiyada intellect ko'p qirrali, murakkab tizimli jarayon sifatida qaraladi.

Intellectning rivojlanishi ko'plab omillar bilan bog'liq. Bu omillar orasida biologik (irsi), psixologik (individdning ichki dunyosi), sotsial (ijtimoiy muhit), madaniy va pedagogik omillar ajralib turadi. Biologik omillar intellektual rivojlanish uchun asos bo'lib xizmat qilsa-da, bu salohiyatning ochilishi va rivojlanishi ko'proq psixologik va ijtimoiy sharoitlarga bog'liq. Bola hayotining ilk yillarida atrof-muhit, oilaviy tarbiya, nutq rivoji, ta'lim-tarbiya jarayonlari intellektual o'sishning poydevorini tashkil qiladi. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshi — tafakkur, xotira, e'tibor va til rivojining intensiv bosqichidir.

Psixologik yondashuvlarda intellectning rivojlanishi haqida bir qator nazariyalar ilgari surilgan. Shu jumladan, shveysariyalik olim Jan Piajening intellektual rivojlanish nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Piagetga ko'ra, intellect — bu bola faoliyatining natijasi bo'lib, u bosqichma-bosqich rivojlanadi. U intellektual rivojlanishni sensomotor, preoperatsional, konkret operatsiyalar va formal operatsiyalar bosqichlariga ajratgan. Har bir bosqichda bola dunyoni turlicha anglaydi, o'ziga xos tafakkur shakllari rivojlanadi. Bu bosqichlar universal bo'lib, bolaning muhit bilan o'zaro aloqalari orqali amalga oshadi. Piagetning fikricha, bola — faol sub'ekt, ya'ni u atrof-muhitni passiv qabul qilmaydi, balki o'z aqliy faoliyati orqali uni qayta ishlaydi.

Zamonaviy psixologiyada esa intellectni bir necha turlarga ajratish tendensiyasi kuzatiladi. Amerikalik psixolog G. Gardner tomonidan ishlab chiqilgan "Ko'p intellektlar nazariyasi"da inson intellecti bir nechta alohida turlarga ega ekani ta'kidlanadi. Bu turlar orasida lingvistik, mantiqiy-matematik, musiqiy, fazoviy, tana-kinestetik, shaxsiy (intrapersonal), ijtimoiy (interpersonal) va tabiiy intellektlar mavjud. Bu yondashuv har bir inson o'ziga xos intellektual qobiliyatlar to'plamiga ega ekanini ko'rsatadi. Gardner nazariyasi ta'lim sohasida katta ahamiyat kasb etadi, chunki har bir bola yoki talaba yagona "aqli" bo'lish modeliga mos emas, ularning har biri o'z kuchli tomonlari orqali intellektual rivojlanadi.

XULOSA

Bundan tashqari, amerikalik psixolog R. Sternberg intellektni analitik, kreativ va amaliy tarkibiy qismlarga ajratadi. Unga ko‘ra, haqiqiy aql — bu faqatgina testdagi savollarga to‘g‘ri javob bera olish emas, balki real hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l topish, muammoga innovatsion yondashish va ijtimoiy muhitga moslasha olishdir. Bu yondashuv intellektga yanada amaliy va funksional yondashishni ta‘minlaydi. Intellektni rivojlantirish uchun qulay psixopedagogik sharoit yaratish zarur. Ta‘lim tizimida analitik fikrlash, tanqidiy tahlil, kreativ yondashuv, muloqot madaniyatini shakllantirish orqali intellektual rivojlanishga erishish mumkin. Bundan tashqari, bolalarda va yoshlar orasida o‘yinlar, mantiqiy mashqlar, debatlar, loyihaviy faoliyatlar, muammoli vazifalar orqali fikrlash jarayonlarini faollashtirish — intellektual salohiyatni kuchaytiradi. Intellekt nafaqat bilim olishda, balki ijtimoiy muhitga moslashishda, shaxslararo munosabatlarni yo‘lga qo‘yishda, emotsional muvozanatni saqlashda, hayotiy tanlovlarni amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Insonning ichki imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun intellektual rivojlanishga e‘tibor qaratish zarur. Intellektual salohiyatning ochilishi — bu hayot davomida amalga oshadigan jarayon bo‘lib, uni yosh bilan cheklab bo‘lmaydi. Har bir shaxs o‘z bilim va tajribalari, faoliyati, o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan intilishi orqali o‘z intellektini takomillashtirib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Piaget, J. (1970). *The Science of Education and the Psychology of the Child*. New York: Viking Press.
2. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
3. Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A Triarchic Theory of Human Intelligence*. Cambridge University Press.
4. Woolfolk, A. (2010). *Educational Psychology (11th ed.)*. Pearson Education.
5. Ziyonet.net